

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXVI. évf. 2017. 1–4. szám

A folyóirat alapítói

BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő

VIGA GYULA (1992–2001)

KEMÉNYFI RÓBERT (2002–2012)

Szerkesztő

KEMÉNYFI RÓBERT – BICZÓ GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

UJVÁRY ZOLTÁN

A szerkesztőbizottság tagjai

FARKAS JUDIT (Pécs), GECSE ANNABELLA (Szolnok), KESZEG VILMOS (Kolozsvár),
SÁRI ZSOLT (Szentendre), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

Ezúton is köszönjük a lektorok áldozatos munkáját,
szíves együttműködését!

Fordító és nyelvi lektor
CSONTOS PÁL

Technikai munkatárs
BIHARI NAGY ÉVA

A borítóterv
TÖRÖK JÓZSEF

A kötet megjelenését támogatta

OTKA NKFIH K115886 program

Debrecen Város Önkormányzata

MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Felelős kiadó

BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok

Kapitális Kft., Debrecen

www.neprajzilatohatar.hu

Tartalom

XXVI. ÉVF. 2017. 1–4. SZÁM

<i>Emlékszámunkról</i> (Keményfi Róbert – Biczó Gábor)	5
<i>Ilyés Zoltán</i>	7
<i>Ilyés Zoltán publikációi</i>	10
TEREK, TÁJAK	
Biczó Gábor: Gyimesi „átváltozások”: egy történeti-néprajzi mikrorégió kutatása Ilyés Zoltán életművében.....	21
Keményfi Róbert: A nemzeti táj képzete. <i>Mozaikok: értelmezési utak – kutatási keretek – példák</i>	33
A. Gergely András: Kontaktzóna és régió összefüggései Ilyés Zoltán munkásságában	63
Borsos Balázs: Sajátos-e Gyimes népi kultúrája, és ha igen, miért nem mutatkozik ez meg a Magyar Néprajzi Atlasz térképein?.....	70
Szabó József: A társadalmi felszínalakítás értékei és veszélyei. <i>Ilyés Zoltán antropogén geomorfológiai vizsgálatai kapcsán</i>	82
Tátrai Patrik: Asszimiláció vagy hibriditás? Értelmezési keretek a Zoborvidék etnikai átalakulásához.....	95
Dávid Lóránt – Remenyik Bulcsú: Gyimesi mozaikok – Ilyés Zoltán emlékére.....	113
Csíki Tamás: A természeti környezet változása és adaptációi a falusi társadalomban a két világháború között	128
Magyar Zoltán: Valóságselemek egy gyimesi csángó népmesében.....	155
Pusztai Bertalan: Diaszpóraturizmus, örökségesítés és helyszakralizáció a skót függetlenségi referendum kontextusában	165
EGYÜTTÉLÉS	
Szijártó Zsolt: „A részvétel művészete”. Kollaboráción alapuló projektek a társadalomtudományokban.....	187
Feischmidt Margit – Szerbhorváth György: Mezszyevilágok helyett kerítések: felügyelet és biopolitika.....	206
Fedinec Csilla: Hány óra van Kárpátalján?.....	224
Povedák István: A szent szánkódomb, avagy székely himnusz a szegedi kurgánon. <i>Egy újnacionalista vernakuláris emlékhely elemzése</i>	236
Kotics József: A cigány–magyar együttélés lokális mintázatai	259
Kovács Nóra: A diaszpóra visszavándorlásának ideológiai vonatkozásai Közép-Kelet Európában: Badiny Jós Ferenc Magyarországon.....	284
„...a mi gyermekünk” – Ilyés Zoltán emlékére (dokumentumfilm) [Biczó Gábor – Szabó Henriett].....	305

- LAMONT, Michele – MOLNÁR Virág
 2002 The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology*. 28. 167–195.
- SAHLINS, Peter
 1989 *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press
- SIMMEL, Georg
 1994 (1909) Bridge and Door. *Theory, Culture & Society*. 11. 5–10.
- SZERBHORVÁTH György
 2015 Szenvedés és legitimáció: vendégmunkásság, bevásárlóturizmus, csempészés a volt Jugoszláviában – Adalékok a vajdasági magyarok társadalomtörténetéhez. *Pro Minoritate*. tél. 123–148.
- TURAI TÜNDE (szerk.)
 2015 *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet
- VÉGEL László
 2002 Peremregény, fattyúregény. *Forrás*. 6. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0206/-vegel.html>

Margit Feischmidt and György Szerbhorváth

FENCES INSTEAD OF MEZSGYEVILÁGOK [ROUGHLY: BORDERLANDS]:
 SUPERVISION AND BIOPOLITICS

A significant portion of the life work of *Zoltán Ilyés* is concentrated on the anthropological examination of borderlands and borderlines in the Carpathian Basin. In this present study, it is our intention to evoke a few of the major ideas of this work, following which we undertake the task of analyzing recent phenomena as best as we can in concordance with *Ilyés*'s intellectual ambitions. The research efforts of *Zoltán Ilyés* pointed out that there was an ethno-traditionalist turn related to the cult of borders: the so-called “thousand-year-old borderline” located in the Transylvanian region called *Gyimesek* legitimized a historicizing and ethnicizing national discourse and image of Hungarianness. Ten years after his findings, we see on the basis of our research conducted in *Ásotthalom*, a Hungarian settlement on this side of the border, and in *Királyhalom*, on the other side of the border, that the “closure” of the southern border and the consequent anti-migrational discourse implements a consecutive bio-political turn. The border area, when embedded into the discourse of cultural dangers and imminent political threats has become the central element of governability, while the protection of the border by it is an act through which the state becomes more valuable and its power stronger and more influential.

Hány óra van Kárpátalján?

FEDINEC CSILLA

A második világháború vége óta a nem helybeliek számára esetenként nehezen követhető, a helybeliek számára viszont a vonatkoztatási pont megnevezése nélkül és nyelvi kompetenciától függetlenül evidencia az, hogy „hány óra van” tulajdonképpen. Az időszámításról, a „moszkvai időről”, a „kijevi időről”, a „budapesti időről”, a „közép-európai időről”, a „busz időről”, a „vonat időről” stb., azaz a „helyi időről”, vagyis arról lesz szó az alábbiakban, hogy „miszerintünk” [őslakos helyi emberek szerint] mennyi is az idő a köztes térben, amit általában Kárpátaljának nevezünk.

Köztes térről van szó nem csak történeti értelemben, hanem idő értelemben is. Az emberiség történetében a helyi idő formálódik világidővé elsősorban az országhatárokon átívelő közlekedéshez köthetően a 18. századtól kezdődően, és főként a 19. század során a vasúti közlekedés elterjedésével, illetve az ipari termelés előretörésével (a gyárba időre kell bejárni dolgozni). Ám, mint látni fogjuk, a kialakult, általános elterjedt és elfogadott hivatalos időtől függetlenül a „helyi idő” fogalma egy soknemzetiségű köztes térben társadalmi kohéziós erő. Úgy vélem, a jelenség alapvető oka nem valamiféle mélyen gyökerező társadalmi ellenállás – hiszen nemcsak a magyarok, hanem minden kárpátaljai által ismert és használt¹ –, hanem hogy Kárpátalja, illetve az ország keleti végén Luhanszk megye csücske kilóg abból az időzónából, amelybe Ukrajna többi területe (93,1%-a) tartozik, ám mégis ugyanazon idő szerint kell élnie, mint a központnak, s ez ellen lázad fel a természetes időérzés (biológiai óra). A Szovjetunióban sehol másutt nem volt erre példa (persze azért azt vegyük figyelembe, hogy a Szovjetunióban több időzóna volt, a távol-keleti régióknak nem kellett moszkvai idő szerint élniük), és a független Ukrajna egyéb területein sem állt fenn ez a sajátos helyi idő mizéria. Kivétel 1991-ben Kárpátalja és Zaporizzsja, 1994 és 1997 között a Krím, és 2014 óta a Krím, illetve a keleti megyék (a háborús övezet). Ezekben az esetekben azonban felülről jövő politikai indíttatású próbálkozásokról van szó, nem pedig alulról jövő össznépi, – nem erős kifejezés, hogy – mentalitást meghatározó tényezőkről.

¹ Csernicskó 1998: 138.

Elsősítség a földrajzi időzónától Európában²

Kárpátaljának ez a sajátossága nem teljesen ismeretlen az ország más részeinek lakói számára sem. Erre való utalással egyebek mellett ukrainai turisztikai ajánlóban is találkozunk. „Beregyszászt az »Ukrainai Magyarország«-nak is nevezik. Két nyelvűek az utcanév táblák és van saját helyi idő is.”³ Az egyik legismertebb nemzetközi turisztikai információs portál, a Lonely Planet pedig így hirdeti Kárpátalját a globális turista számára: „Az emberek többsége valószínűleg csak akkor jár errefelé, ha a szomszédos Magyarországon vagy Szlovákián át utazik Ukrajnába, vagy ugyanezen az útvonalon visszafelé tart. Kár, mert a világnak ez a sarka, ahonnan eltűnt a Szovjetunió és helyét átvette Európa, olvasztótégelye a magyar, a szlovák, az ukrán és a roma kultúrának, sajátos társadalmi egyveleg. Otthona a legjobb ukrainai vörösboroknak és a legátláthatatlanabb nyelvjárásoknak. Kárpátalja annyira »nyugati«, hogy a régimódi emberek az ukrainai időhöz képest még mindig egy órával visszaállítják az órájukat. Épp ez a független szellem az oka, hogy még Lemberg is nagyon távolinak tűnik, messze túl a Magas-Kárpátokon.”⁴

A koordinált világidő (UTC) Nyugat-Európában (GMT) UTC+0, Közép-Európában (CET) (többek között Budapest) UTC+1, Kelet-Európában (EET) (többek között Kijev) UTC+2, és a moszkvai idő (MSK) pedig UTC+3. Kárpátalján a „helyi idő” a lakosok biológiai órája szerint a közép-európai időzónának, azaz a budapesti időnek felel meg, ehhez képest a hivatalos idő (alaphelyzetben) a szovjet korszakban két órával, az ukrán időszakban pedig egy órával több. Budapest nagyságrendileg mintegy háromszáz, Kijev nyolcszáz, Moszkva pedig kétszer nyolcszáz kilométerre esik Ungvártól. Ha az iskolában a tanítás hivatalosan kilenc órakor kezdődik, akkor Kárpátalján a „természetes” időérzék, a közép-európai idő szerint a szovjet időben még csak hét óra volt, ma pedig nyolc óra van.

Az ungvári író, költő Balla D. Károly egyik esszéjében azt olvassuk, hogy Kárpátalja „soha nem állt át teljesen moszkvai időre. [...] Ha magyarul szóltak

² Forrás: wikipedia.org/wiki/Id%C5%91z%C3%B3na#/media/File:Tzdiff-Europe-winter.png (2016.06.28)

³ Мандрівка Україною. Берегово. <http://www.travelua.com.ua/zakarpattya/beregivskij/beregovo.html> (2016.06.28)

⁴ Lonely Planet. Introducing Transcarpathia. <http://www.lonelyplanet.com/ukraine/transcarpathia/introduction> (2016.06.28)

hozzá, a magyar időt mondta, ha oroszul, akkor a moszkvait, függetlenül attól, hogy az ő órája mit mutatott.”⁵ Vagy másutt:

„A kárpátaljai idő, mint nemzeti ellenállás... Bacsó Péter Hány az Óra, Vekker úr c. filmjének egy jelenetsorában a fogva tartottak azon a réven képesek ellenállni a megtöretésnek és megőrizni emberi tartásukat, hogy birtokukba veszik a pontos időt. Az órásmesternek a fejében ketyeg egy belső vekker, tíz másodpercenként közli az állását fogolytársaival, végül az összezártak kórusban skandálni kezdik a pontos időt: ez ellenállásuk netovábbja, ebbe kapaszkodnak, ezt nem vehetik el tőlük. – Nagyon régen láttam a filmet, talán nem is idéztem fel pontosan az epizódot, de azt hiszem, a lényege ez volt: az idő tudása a szabadság és a szuverenitás egyfajta szimbólumává emelkedett.”⁶

Ez a kép azonban nem pontos. A kárpátaljai magyarok nem vagy kevéssé veszik tudomásul, hogy ez az időszemlélet minden őslakosnak „tulajdonsága”. Ez teszi még inkább sajátosságossá a jelenséget. Ebben a kérdésben nem etnikai választóvonal létezik, hanem hogy hivatalos szövegekörnyezetben, vagy hétköznapi beszédhelyzetben használják az időfogalmat, illetve hogy a helybeliek egymás közt beszélnek, vagy távolról, illetve külföldről jöttel, akinek a saját hivatalos idejéhez igazítja a kárpátaljai beszélő a beszédhelyzetet, amit az persze az előbbi képes félreérteni, azt gondolván, hogy a helyi hivatalos időt hallja minden esetben.

A szovjet időszakban még rendkívül merevek voltak a határok, ma már viszont magyarok egymás közt kvázi hivatalosan használják a budapestinek megfelelő „helyi időt”. Megfigyelhetjük ezt például a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola honlapján, vagy a helyi magyar sajtóban is előfordul a „magyar idő” jelző nélküli szövegekörnyezetben (amikor nincs odaírva, hogy milyen időről van szó), vagy megjelölve: „helyi idő szerint” (amit ugyanebben a formában vesz át a magyarországi sajtó is, holott éppen a „helyi idő szerint” kitétel teszi azt a bizonyos helyi időt a budapestivel azonossá), illetve „közép-európai idő”. Kivétel a tévéműsor, mert a kárpátaljai újságokban ez esetben az adást sugárzó ország hivatalos órája szerepel, noha ez külön nincs megjelölve, de tudva levő (köztudomású). Megfigyelhető ez a jelenség az egyes intézmények nyitva tartást jelző feliratain is, előfordul, hogy az ukrán nyelvű feliratban a kijevi hivatalos idő, az ugyanott olvasható magyar nyelvűben pedig a közép-európai idő van feltüntetve,⁷ de ebben a tekintetben a legkülönbözőbb variációk lehetségesek. Az alábbi két példában a zápszonyi postahivatal nyitvatartási idejét jelző feliraton az ukrán nyelvű szöveghez odaírták, hogy „kijevi idő szerint”, a magyar nyelvűhöz pedig, hogy „helyi idő szerint”;⁸ a Family nevű kávézó ukrán nyelvű tábláján az egynyel-

⁵ Balla D. 1990.

⁶ Balla D. 2003.

⁷ Beregszászi 2005: 159–160.

⁸ Forrás: Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma, 2001.

vűség ellenére fel van tüntetve számokkal és betűkkel melléírva a helyi idő és a kijevei idő is.⁹

Az „idő” ember alkotta tájékozási eszköz, szociálisan megtanult szintézisek szimbóluma, azonban az emberek nem mindig vannak tisztában az általuk alkotott és állandóan használt szimbólumok természetével és működésével.¹⁰ A „természetes” időérzék megnyilvánulása abban is kifejeződik, hogy a közép-európai időt „helyi időnek” mondják mind a magyar, mind a helyi szláv nyelvekben (oroszul és ukránul is), vagy használatos még a „miszerintünk” (mi = kárpátaljai emberek). Az időérzékelésnek ez a formája azonban a jelző kitévése nélkül is működik a helybeliek kommunikációjában, nyelvi környezettől függetlenül. Még bonyolultabbá válik a helyzet, amikor az időtényezőt alternatív manipuláció éri –

⁹ Forrás: Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma, 2009.

¹⁰ Elias 1990: 26, 40.

energiatakarékossági szempontból mesterségesen beavatkoznak a szintén mesterségesen kialakított idő megállapításába.

Az ókori filozófusok alapozták meg az időről való gondolkodást. Zenon szerint a mozgó tárgy valójában nem mozog, mert egy adott pillanatban adott helyen van, Arisztotelész viszont arra a felismerésre jutott, hogy a mozgás az idő materiális megnyilvánulása. Bár a különféle időmérő eszközök használata egyidős az emberiség történetével, csak a modern korban válik a társadalom fegyelmezőjévé. Amikor az emberek végre megteremtik az idő konszenzusos fogalmát, érik a helyzet arra, hogy ezen változtatni kell. Ugyancsak a modern korban alternatív időszámítás alkalmazásának ötletével először – többek között a villámhárítót is feltaláló – Benjamin Franklin állt elő 1784-ben „Javaslat a világítás költségének csökkentésére” c. írásában. A megvalósításra azonban több emberöltőt kellett várni. A nyári időszámítást először Németországban vezették be 1916-ban, amit több ország átvett, azonban a világháború után nem alkalmazták tovább. Majd a második világháborúban vették ismét elő a kezdeményezést az erőforrásokkal való spórolás érdekében.

Az alternatív időszámítás az egész világon elterjedt, de nem minden országban, és nem hogy kontinensenként, hanem az egyes országokban sem azonosan alkalmazzák. Európában 1980-tól vált általánossá, kivételekkel és eltérő sajátosságokkal. Kárpátalja története szempontjából releváns országokban sem egységesen alkalmazták a nyári időszámítást, így a mindenkori határ egyik vagy másik oldalán nemcsak az eltérő időzóna, hanem a nyári időszámításhoz való eltérő viszonyulás miatt is különbözhetett az óra által mutatott idő. Az 1918-ban létrejövő Csehszlovákia területén 1940-ben volt először óraátállítás, így ez Kárpátalját már nem érintette. A többi szóban forgó ország Magyarország 1919-ig, illetve 1938 és 1944 között, a Szovjetunió 1944 végétől és Ukrajna 1991-től. Témánk szempontjából ezért csak a második világháború végétől, illetve különösen 1980-tól kezdve releváns kérdés a hány óra is van tulajdonképpen.

A nyári időszámítás Magyarországon 1916–1919, 1941–1949, 1954–1957 között, illetve 1980 óta használatos. A legelső óraátállításra 1916. május 1-jével került sor, amiről a rendelet április 19-én jelent meg, a minisztertanács azonban csak május 5-én foglalkozott az ügygel, amikor Tisza István miniszterelnök mindösszesen tájékoztatta a minisztereket arról, hogy a kérdésben a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényes rendelkezések alapján már korábban rendeletet bocsátott ki. 1941-ben a Német Birodalom kérésére történt meg az átállítás, a magyar minisztertanács március 16-át látta volna jónak, végül a német vasúthoz igazodtak, amely május 5-én állt át a nyári menetrendre. A háború után még néhány évig folytatódott az óraátállítás, hivatkozással többek között arra, hogy a „közép-európai idő” és az „orosz idő” közötti különbség csökkenjen.¹¹ A revíziós időszakban az „anyaország” kebelében egyazon ütemben húzta

¹¹ Oross 2012.

mindenki az órát valamilyen irányba, így a „kárpátaljai idő” mindig pont annyi volt, mint a közép-európai, vagyis a budapesti.

A Szovjetunió időszakában Ukrajna területén is a moszkvai idő számított hivatalosnak. Akkor is, illetve a széthullás utáni ukrán utódállamban is Kárpátalján a mindenkori hivatalos időre rárakódott a nem hivatalos, ám mindenki által – etnikai hovatartozástól függetlenül – elfogadott „helyi idő” ténye és fogalma. Az előző századokban a „helyi idő” fejlődik világidővé,¹² ebben az esetben viszont a szituációtól függő időérzekeles hoz létre egy helyi változatot, vagy őriz meg egy megfelelő előző állapotot, tulajdonképpen hasonló logikával, mint a „nyári időszámítás” bevezetése történik. A nyári időszámítás hivatkozási alapja az energiamegtakarítás, a helyi idő pedig adott esetben a biológiai időérzekelest hasznosítja – egybeesik az időzónán belüli helyi idővel, de nem azonos a hivatalos idővel.

Oroszországban a nyári időszámítást először a cár bukását követő ideiglenes kormány vezette be 1917 júniusában, és hivatalosan augusztus végéig tartott volna, azonban a belpolitikai események sodrában csak 1917 decemberében immár a szovjetek állították vissza az időmérőket egy órával. A V. I. Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke által aláírt dekrétum a „petrográdi időt” nevezi a hivatalos időnek. 1918 és 1924 között hektikusan állították az órát, mind az átállítás időpontját, mind időintervallumát tekintve. Néhány évnyi szünet után 1930-ban vezették be „visszavonásig” a nyári időszámítást, azaz a „dekretális időt” (dekrétum = rendelet), ami 1945-ig volt érvényben, kivéve a németek által megszállt területeket, ahol a „berlini idő”, azaz a közép-európai idő volt a hivatalos. Legközelebb 1981-ben (a moszkvai nyári olimpia utáni évben) a szovjet minisztertanács 1980. október 24-én kelt 925. számú határozatával¹³ állították át ismét az órákat, visszatérve a dekretális időre.

1991-ben, a szétesés évében a szovjet minisztertanács február 4-én kelt 20. számú határozata¹⁴ értelmében tavasszal nem állították előre az órákat. A továbbiakban minden posztszovjet állam saját rendet vezetett be. Az OSZFSZK parlamentje 1991. október 23-án kelt 1790-1. számú határozatával¹⁵ a dekretális időre való visszatérés mellett döntött. 2011-ben az Orosz Föderáció területén 2011. június 3-i 107-FZ. számú törvénnyel¹⁶ törölték az óraátállítást azzal, hogy abban az évben ősszel nem állították vissza az órát. 2014 őszén az újabb reformmal egy órával visszahúzták az órákat, így a téli idő lett a hivatalos idő.¹⁷ A BBC ezt úgy

¹² Az idő és az időértelmezés történetéről I. Németh 2007: 54–75. http://www.iskolakultura.hu/iol/iol2007_1_54-75.pdf (2016.06.28.)

¹³ Постановление Совмина СССР № 925/1980.

¹⁴ Постановление Кабинета Министров СССР № 20/1991.

¹⁵ Постановление Совета Республики Верховного Совета РСФСР № 1790-1/1991.

¹⁶ Федеральный закон № 107-ФЗ/2011.

¹⁷ *Постановления (декреты, указания) и таблица изменения времени в России с июля 1917 года.* http://www.worldtimezone.com/dst_news/dst_news_russia-history.html (2016.06.28.)

kommentálta, hogy Oroszországban áttértek az „örökös” téli időre,¹⁸ az orosz hírügynökség, a TASZSZ szerint pedig Oroszország lett a világ egyetlen országa, amely egész évben nyári idő szerint él.¹⁹

A szovjet időszakban Kárpátalján nem csak a különböző beszédhelyzetekben használták eltérő módon az óra szerinti időpont azonosítást, hanem az emberek órája is aszerint járt, amely idő szerint alapvetően élték az életüket. Ha viszont a hatalmi túlbuzgalom túlterjedt, arra is volt megoldás.

„Hogy az ember mennyire el tudja választani a mutatók járásától a valódi időt, illusztrálja egy barátom s a magam példája. Hogy elkerülje az osztályfőnökével folytatott idővitákat, barátom kitalált egy új időszámítást s olyan lehetetlen állásba hozta órájának mutatóit, amelyből csak ő tudta megállapítani, mennyi is az idő. Ettől kezdve nem vonhatták felelősségre amiatt, hogy megátalkodott nacionalistaként Budapest szerint járatja óráját. A »saját« időszámítás nekem is megtetszett, megtanultam, és alig egy-két hét múlva pusztá rápillantásra én is meg tudtam mondani, mennyi az idő, akár Moszkva szerint, akár »miszerintünk«. Vagy tizenöt évig járt így az óráim! Csak akkor tettem le róla, amikor az első elektromos, digitális órámot felvettem. Ha ez elromlik vagy kimerül benne az elem, és a régi Pobedámat veszem újra elő, bizony továbbra is valami lehetetlen időt állítok be rajta, hogy eligazodjam a világban.”²⁰

Zűrzavar két ízben állt elő, legalábbis kétszer biztosan. Először 1980-ban, amikor Magyarországon több évtizedes szünet után ismét bevezették a nyári időszámítást, s amely évben Moszkva viszont még nem állította át az órát (csak 1981-től), így egyetlen óra volt a különbség a helyi idő és a hivatalos idő között Kárpátalján, a több évtized alatt rutinná vált két óra helyett.

„[...] nem értettük, hogy a fél nyolckor kezdődő magyar tévéhíradó hogy az isten csudájába előzheti meg a hét órakor kezdődő moszkvai Vremját [az orosz tévéhíradót].”²¹

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a Szovjetunióban 1981–1984-ben április 1-jétől október 1-jéig tartott a nyári időszámítás, utána pedig március utolsó vasárnapjától szeptember utolsó vasárnapjáig. Magyarországon viszont már 1980-tól kezdve március végétől szeptember végéig tartott a nyári időszámítás (hétfvégén állították át az órákat, akárcsak manapság, hogy minél kevesebb zavart okozzon). Az 1980-as évek első felében az a néhány nap az óraátállításkor úgy tavasszal, mint ősszel maga volt a káosz kárpátaljai viszonylatban. Az volt az az

¹⁸ *Россия переходит на «вечное» зимнее время спустя 3 года.* 25.10.2014. http://www.bbc.com/russian/russia/2014/10/141024_russia_time_change_winter (2016.06.28.)

¹⁹ *История летнего времени России. Досье.* 09.06.2014. <http://tass.ru/info/899173> (2016.06.28.)

²⁰ Balla D. 1990.

²¹ Balla D. 1990.

idő, amikor a helybeliek is zavarba tudtak jönni attól a kérdéstől, hogy hány óra is van tulajdonképpen.

A második kavarodás az átmenet időszakában – az utolsó teljes szovjet év, a felbomlás éve, a függetlenség első teljes éve – 1990–1992-ben következett be. Az ukrán parlament 1990. június 11-i 15-XII. számú határozatával²² július 1-jétől az Ukrán SZSZK területén a kijevi időt tette hivatalossá. A kormány 1990. szeptember 21-én kelt 272. számú határozata²³ értelmében ősszel nem húzták vissza az órákat, hanem a nyári időszámítás maradt érvényes a téli időszakban is. 1991. szeptember 29-én kelt 225. számú határozatával²⁴ a kormány egy órával visszaállította az órákat. Így 1990 tavaszától 1991 őszéig hosszú nyár volt Ukrajnában. Kivételt képezett Zaporizzsja, amely 1991. március 31-ével az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársasághoz hasonlóan átállt a nyári időszámításra.²⁵ És kivételt képezett Kárpátalja is, ahol pedig ugyanebben az évben a megyei tanács határozatával hivatalossá tették a közép-európai időt,²⁶ azaz a nép körében egyébként is használatos „helyi időt”.

„És ezzel elszabadult a pokol. Mert például az Aeroflot [akkor szovjet, később orosz légitársaság] ezt persze nem vette tudomásul, és a repülőgépek indítása továbbra is moszkvai idő szerint történt. Nem így a vasút, amely ekkortól kezdve csak az Ukrajna határain túlra közlekedő járatokat indította Moszkva szerint, a köztársaság belsejében közlekedő vonatok menetrendjét átírták kijevi időre, s ugyanez történt a buszok esetén is. [...] Namármost. A kárpátaljai magyar ember, akinek egész életritmusa a hivatalos és a »magyar« idő közötti kétórás különbségre épült, most újra meg volt zavarodva. Ha a budapesti rádió szerint igazodott, mindenhová korábban érkezett egy órával, ha a kijevi időt vette alapul, este lekéste a filmet a tévében. A harangozó a faluba a 13.50-kor érkező busszal járt, és mire tíz perccel később húzni kezdte a delet, a Kossuth rádióban is kongattak. Most is ezzel a járattal jött, harangozott, s nem nagyon bántotta, hogy Pesten egy órával korábban már elhúzták a delet. Neki és a falunak továbbra is tíz perccel az után volt dél, hogy a 13.50-es busz megérkezett.”²⁷

A független Ukrajnában – megszüntetve a zaporizzsjai és a kárpátaljai kivételt is – a nyári időszámítást az ukrán parlament 1992. március 6-i 2176-XII. számú határozatával²⁸ vezették be. A dokumentum kitér az 1990. évi 15-XII.

²² Постанова Верховної Ради України № 15-XII/1990.

²³ Постанова Кабінету Міністрів України № 272/1990.

²⁴ Постанова Кабінету Міністрів України № 225/1991.

²⁵ *История изменения, время для Запорожье (Украина)*. <http://www.horlogeparlante.com/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F.html?city=687700> (2016.06.28)

²⁶ *Час в Україні: Розташування території України відносно міжнародної системи часових поясів*. http://energy.gift/chas-ukraini_4459439.html (2016.06.28.)

²⁷ Balla D. 1990.

²⁸ Постанова Верховної Ради України № 2176-XII/1992.

számú határozat azon passzusára is, amely definiálja a kijevi időt. Erre vonatkozóan az 1990-es dokumentumban a „második időzóna egy óra hozzáadása nélkül” körülírás szerepel, amit 1992-ben a következőképpen változtattak meg: „moszkvai idő mínusz egy óra”. 1994-ben a Krími Autonóm Köztársaság ettől eltérően saját hatáskörben bevezette a moszkvai időt, amit 1997 tavaszán töröltek el,²⁹ de még ugyanabban az évben ősszel új határozatot hoztak ezzel kapcsolatban, amit az ukrán államfő az alkotmánybíróságnál fellebbezett meg, sikerrel.³⁰

1996-ban az ENSZ ajánlásának megfelelően mind Magyarországon, mind Ukrajnában egyidőben tolták ki egy hónappal a nyári időszámítás időszakát, így az március végétől immár október végéig tartott. Magyarországon azóta változás nem történt. Az pedig a technika fejlődésével egyszerre vált általánossá, országhatároktól függetlenül, hogy bizonyos eszközeink, számítógép, mobiltelefon stb., automatikus átállítják az időt.

Nem kell ám azt gondolni, hogy ezzel minden helyére került. Érdekes történetet elevenít fel Zelei Miklós az ukrán–szlovák államhatárral kettévágott falu, Szelmenc határátkelőjének megnyitásáról 2005 karácsonyán.

„Reggel nyolctól este nyolcig, napi tizenkét órát tart nyitva az Európai Unió szelmenci határa. De az abszurd birodalmában semmi se úgy sikerül, ahogy azt a messzi hivatalok lehúzott redőnyei mögött elgondolják. Kiszelmencen Kijev szerrint jár az óra. Amikor ott reggel nyolcat mutat a kijelző, a nagyszelmenci harang még csak hetet kongat. Hiába szabadult ki a mi emberünk lélegzetvételnyi időre a kihallgatásról! Ukrajnából már kijöhetett, de Szlovákiába még nem mehetett be. Este pedig ugyanígy, csak fordítva. Emiatt a napi tizenkét óra nyitvatartás tízre csökkent. Aztán nagynehezen összeigazították óráikat a hatóságok: megszületett a szelmenci idő.”³¹

Ukrajnában az órával kapcsolatban egy újabb fordulat terve 2011-ben fogalmazódott meg, amelynek megbuktatásából Kárpátalja is kivette a részét, amit széles körben felkapott az országos ukrán sajtó. Az ukrán parlament 2011. szeptember 20-i 3755-VI. számú határozata³² kimondta, hogy Ukrajnában megszűnik a nyári időszámítás, az állandó idő pedig a kelet-európai idő plusz egy óra. A határozat október 1-jével hatályba lépett. A politikusok elégedettek voltak, azonban a tudomány képviselői, a Rendkívüli Helyzetek Minisztériuma, több megye is erősen kritizálta azt. A Kárpátaljai Megyei Tanács 2011. október 10-i soron kívüli ülésen tárgyalta a parlamenti határozatot, melyre meghívta a tudomány képviselőit, orvosokat, pedagógusokat, közéleti embereket, hogy minél nagyobb súlyt adjon a tiltakozásnak. Iván Baloga, a megyei tanács elnöke ígéretet tett arra, hogy ha a határozatot a parlament nem vonja vissza, akkor a megyei tanács bírósághoz

²⁹ Указ президента Республики Крым № 01/1994.

³⁰ Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/1998.

³¹ Zelei 2009.

³² Постанова Верховної Ради України № 3755-VI/2011.

fordul, vagy megfontolja Kárpátalján a regionális idő hivatalossá tételét. A parlamenthez intézett felhívás hivatkozik többek között arra, hogy a régió „évszázadok óta” közép-európai idő szerint él, jelenleg négy európai uniós országgal határos és az új típusú ukrainai időszámítás megnehezítené ezeket a határon átnyúló kapcsolatokat is.³³ A „galíciaiak” is úgy gondolták, hogy a döntés sújtja Nyugat-Ukrajnát, Kijevben az ukránoktól elloptak egy órát.³⁴ 2012 januárjában a kormány határozatot hozott, melyben a 2012 nyarán esedékes, lengyelekkel közös rendezésű labdarúgó Európa-bajnokság zökkenőmentes megrendezése érdekében tavasszal még át kell állítani az órát. A bajnokság után viszont megkezdődött a nyári időszámítás eltörlését kimondó törvénytervezet előkészítése, ám végül 2013 elején Mikola Azarov miniszterelnök bejelentette, hogy a kérdés nem aktuális, lekerül a napirendről.³⁵

Mivel Oroszország már nem állítja át az órákat, így 2014 óta a nyári időszámítás időszakában Kijevben és Moszkvában ugyanannyi az idő, télen pedig egy óra az eltérés. A Krím-félsziget esetében, amely 2014 márciusában de facto orosz belbirtok lett, március 30-ával – tehát azon a napon, amikor Kijev átállt a nyári időszámításra – a moszkvai időt tették hivatalossá, azaz az óramutatót ekkor nem kellett sehová húzni. Az ún. szeparatista keleti megyék területén is moszkvai idő szerint élnek, tehát ott ugyanaz a helyzet, mint a Krím esetében. Ukrajna szomszédai tekintetében Belarusszal – Oroszországgal azonos módon – télen azonos időt mutatnak az órák, a nyári időszámítás alkalmával egy óra a különbség. Lengyelországhoz, Szlovákiához és Magyarországhoz képest egész évben egy óra a különbség, Romániával és Moldovával pedig egész évben azonos időpontot mutatnak az órák.

³³ Закарпатська обласна рада прийняла Звернення до ВР з приводу «правильного» часу. *Закарпаття онлайн*, 10.10.2011. <http://zakarpattia.net.ua/News/88163-Zakarpatska-oblrada-pryiniiala-Zvernennia-do-VR-z-pryvodu-pravylnoho-chasu> (2016.06.28); Закарпаття не хоче зустрічати схід сонця о 10 ранку. Балога пропонує судитися. *Українська правда*, 10.10.2011. <http://www.pravda.com.ua/news/2011/10/10/6651566/> (2016.06.28.); Закарпаття хоче свій «місцевий час». *Укрбизнес*, 10.10.2011. <http://news.ub.ua/25215-zakarpattia-hoche-sviy-misceviy-chas.html> (2016.06.28.)

³⁴ Скаврон, Богдан: Як циган Сонцем... *Галицький кореспондент*, 15.10.2011. <http://gkpress.if.ua/x5408/> (2016.06.28)

³⁵ Азаров назвав скасування літнього часу неактуальним. *Дзеркало тижня*, 22.02.2013. <http://dt.ua/UKRAINE/azarov-nazvav-skasuvannya-litnogo-chasu-neaktualnim.html> (2016.06.28.)

Irodalom

BALLA D. Károly

1990 Amikor Kárpátalján a Big Ben szerint harangoztak. *Beszélő*. 2. 51–52. <http://beszelo.c3.hu/print/4316> (2016.06.28.)

2003 *Volt egyszer egy birodalom*. <http://bdk.hhrf.org/?module=news&target=get&id=85> (2016.06.28.)

BEREGSZÁSZI Anikó

2005 Csata a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In Beregszászi Anikó – Papp Richárd (szerk.): *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. 158–163. Budapest – Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

CSERNICSKÓ István

1998 *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén.)

ELIAS, Norbert

1990 Az időről. In Gellériné Lázári Mária (vál.): *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó

NÉMETH András

2007 Mi is az idő? Történeti idősociológiai és időantropológiai vázlatok. *Iskolakultúra Online*. 1. 54–75. http://www.iskolakultura.hu/iol/iol2007_1_54-75.pdf (2016.06.28.)

OROSS András

2012 *A nyári időszámítás Magyarországon 1916–1945*. http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_nyari_idoszamitas_magyarorszagon_19161945.html (2016.06.28.)

ZELEI Miklós

2009 Előszó A kettézárt falu német kiadásához. *Forrás*, július–augusztus. <http://www.zelei.hu/konyv-kettezart-eloszo-nemet.html> (2016.06.28.)

Jogforrások

Постановление Совмина СССР

1980 «О порядке исчисления времени на территории СССР» № 925. <http://old.lawru.info/base19/part1/d19ru1929.htm> (2016.06.28)

Постановление Кабинета Министров СССР

1991 «Вопросы исчисления времени на территории СССР» № 20. <https://www.lawmix.ru/sss/1774> (2016.06.28)

Постановление Совета Республики Верховного Совета РСФСР

1991 «Об упорядочении исчисления времени на территории РСФСР» № 1790-1. <http://russia.bestpravo.com/fed2008i/data196/tex196494.htm> (2016.06.28)

Постанова Верховної Ради України

1990 «Про зміну порядку обчислення часу на території Української РСР» № 15-XII. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/15-12> (2016.06.28)

Постанова Кабінету Міністрів України

1990 «Про обчислення часу з 30 вересня 1990 року» № 272. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP900272.html (2016.06.28)

Постанова Кабінету Міністрів України

1991 «Про обчислення часу з 29 вересня 1991 р. на території України» № 225. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/225-91-%D0%BF> (2016.06.28)

Постанова Верховної Ради України

1992 «Про запровадження на території України дії літнього часу» № 2176-XII.
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2176-12> (2016.06.28)

Постанова Верховної Ради України

1992 «Про запровадження на території України дії літнього часу» № 2176-XII.
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2176-12> (2016.06.28)

Указ президента Республики Крым

1994 «О введении на территории Республики Крым нового порядка исчисления времени» № 01. <http://zakon4.rada.gov.ua/krym/show/rb001b115-94> (2016.06.28);
<http://www.timeanddate.com/time/zone/ukraine/simferopol?year=1990>
 (2016.06.28)

Рішення Конституційного Суду України

1998 № 4-рп/98. <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/v004p710-98> (2016.06.28)

Федеральный закон

2011 «Об исчислении времени» № 107-ФЗ. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_114656/ (2016.06.28)

Постанова Верховної Ради України

2011 «Про зміну порядку обчислення часу на території України» № 3755-VI.
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3755-17> (2016.06.28)

Csilla Fedinec

WHAT IS THE TIME IN SUB-CARPATHIA?

This study is about the computation of time, including “Moscow time,” “Kiev time,” “Budapest time,” “Central-European time,” “bus time,” “train time,” etc., that is to say, about “local time.” In other words, it is about what time it is according to “us” [native local residents] in the intermediate space that we usually call *Kárpátalja* [Sub-Carpathia]. I intend to present how the “local time,” which is independent of the established, widespread and accepted official time, in a multi-ethnic intermediate space can act as a social cohesive force. Both Sub-Carpathia and the county called Luhansk Oblast at the eastern tip of Ukraine are located just out of the time zone that the rest (93.1%) of Ukraine belongs to, in spite of which they need to exist according to the same time as the center, against which their natural sense of time (biological clock) seems to rebel. In addition to rendering the “local” history of setting the time by putting the clock forward and backward, I will also present case studies of complications related to this issue.